

man, but its purpose. Man cannot know. It is doomed to constantly get down essences of all things. Thereby it realizes the potential it granted due to the presence of inclusions in it the Absolute. It continues the divine mission of creating, opening, and even creating the essence of things and the world.

Key words: cognition; existential; man; Rahner.

Рецензенти

О. С. Александрова – д. філос. н., проф.
М. М. Стадник – д. філос. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 12.10.15

Стаття прийнята до друку 22.10.15

УДК 130.1

В. О. Рябенко

ORCID ID 0000-0002-9595-9454

РОЛЬ КАТЕГОРІЇ «ДУХОВНЕ ВИРОБНИЦТВО» У ВИВЧЕННІ ТА РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ЛЮДИНИ

У статті розкрито роль категорії «духовне виробництво» у вивченні та розвитку виробництва людини. Автор підкреслює, що виробництво людини – найбільш фундаментальне і первинне відношення суспільно-історичного процесу. З одного боку, духовне виробництво діє на виробництво людини (виховання і освіта) безпосередньо, впливаючи на створення її духовного неорганічного тіла, а з другого – опосередковано, беручи участь у створенні речовинно-матеріального і соціального неорганічного тіла людини.

Ключові слова: духовне виробництво; виробництво людини; виробництво форми суспільних відносин; матеріальне виробництво; неорганічне тіло людини; органічне тіло людини; світ людини; суспільство знань.

Вступ. Глобальний перехід людства до розвитку у формі «суспільства знань» (Друкер П., 1993, Кесворм К., 2011), перетворення системи освіти, «накопиченої освіти» на провідну виробничу силу суспільства (Пруель Н. А., 2003, с. 174-178), на важливий рушій суспільних трансформацій (Огнев'юк В. О., 2012, с. 129) поставили освіту, виховання і навчання людини у центр уваги не тільки педагогічної і філософської, але й економічної та політичної науки. Освіта, з одного боку, перетворилася на «поле комплексних досліджень, міждисциплінарного підходу і системного аналізу», а з другого, – стала вимагати до себе уваги з позицій «широкого антропного виміру» (Кремень В. С., 2006), стала розглядатися як «особлива функція суспільства й держави, спрямована на формування й розвиток соціально-значущих якостей кожної людини як члена суспільства й громадянина держави» (Сисоєва, 2011, с. 5).

У результаті цих та інших еволюційних змін як у сфері виховання та навчання, так і у сфері їх теоретичної рефлексії почали вимальовуватися ознаки поступового переходу від розуміння системи освіти як виду духовного виробництва, інституту формування свідомості індивідів до більш широкого і якісно нового трактування цієї системи як універсальної галузі виробництва головної цінності суспільства – людини. Причому виробництва людини у нерозривній, органічній єдності її матеріальних, соціальних і духовних вимірів.

Зазначені зміни у теоретичних підходах до вивчення і трактування суспільного репродукування людини актуалізували низку філософсько-методологічних проблем, зокрема проблему більш глибокого аналізу взаємозв'язку і взаємовпливу категорій «духовне виробництво» та «виробництво людини».

Дослідження духовного виробництва здійснювалися і здійснюються головним чином у таких напрямках: духовне виробництво як діалектична протилежність, доповнення матеріального виробництва (В. В. Вершинін, В. І. Толстих, І. М. Сіземська, О. І. Яценко); духовне виробництво як сфера виробництва ідей, науково-теоретичних та інших духовних продуктів (А. М. Антонов, О. С. Ахієзер, Г. М. Волков, Г. М. Добров, Е. М. Задорожній, В. Ж. Келле, Н. І. Мікешин, Н. В. Мотрошилова, Т. І. Щедріна); духовне виробництво як продуцент культури (Є. В. Боголюбова, Л. М. Коган., В. М. Межуєв, В. Ф. Рябов, І. Б. Сесюніна, Б. І. Шенкман, О. О. Шморгун). Однак поза увагою дослідників залишаються сутність та форми прояву взаємодії духовного виробництва і виробництва людини.

У зв'язку з цим **метою статті** є визначення місця і ролі категорії «духовне виробництво» у вивченні та розвитку системи виробництва людини.

В глибинній основі розвитку людини завжди лежали й лежать два фундаментальні чинники – виробничі сили і суспільні відносини. І ті й інші є різними сторонами формування і розвит-

ку суспільного індивіда. Саме в цьому сенсі всі категорії, які входять до складу категоріального ряду способу виробництва – «матеріальне виробництво», «духовне виробництво», «виробництво суспільних відносин», «виробництво людини» – (Рябенко В. О., 1992, с. 22), представляють різні сторони розвитку людини. На їхній взаємодії, взаємопереходах знаходить своє існування найважливіший спосіб цього розвитку – виробництво людини.

Виробництво людини – одне із найфундаментальніших і первинних відношень суспільно-історичного процесу. Ще на зорі історії провідною формою життєдіяльності людей є саме цей вид виробництва. Однак на цьому етапі найбільш розвиненою його формою була лише сім'я. Потім із сімейних відносин розвинулись нові відносини, нові потреби, нові форми виробництва, які задовольняли їх, і виробництво людини опинилося в тіні інших видів суспільного виробництва, відступило на задній план, стало підпорядкованим відношенням.

На сучасному етапі розвитку людства, за умов інформатизації, демократизації та гуманізації суспільних процесів, ми спостерігаємо протилежний за своєю суттю процес. Виробництво людини з підпорядкованого перетворюється на визначальне суспільне відношення – на більш розвинене (порівняно зі своїм первісним станом) відношення. Минулі віки еволюції і визначального панування інших видів суспільного виробництва, які виникли з нього, але не стали абсолютно самостійними, повернули це суспільне відношення до самого себе, але на більш високому щаблі його змістовного і структурно-функціонального розвитку. Духовне виробництво – одна із умов і форм такого повернення, а отже, і одна із умов адекватного розуміння сутності сучасного виробництва людини, його подальшого розвитку, управління ним.

Природно, що взаємодія категорій «духовне виробництво» і «виробництво людини» опосередкована насамперед змістом, структурою, функціями духовного виробництва, його зв'язками з матеріальним виробництвом і виробництвом суспільних відносин, які є тими ланками, у взаємодії з якими духовне виробництво впливає на виробництво людини. Водночас варто мати на увазі, що специфіка такого впливу зумовлена також сутністю, структурою і функціями самого виробництва людини.

Оскільки матеріальне виробництво, духовне виробництво і виробництво суспільних відносин суть необхідні елементи, сторони виробництва людини і знімаються в ньому, остільки саме вони багато в чому визначають його структуру і форми на сучасному етапі розвитку. Такий підхід є не тільки правомірним, але й необхідним. У результаті історичної еволюції виробництво людини не тільки залишилось виробництвом фізичного існування індивідів і їхньої тілесності, але й стало формою

творення їхнього соціального і духовного буття, способом виробництва їхньої соціальної і духовної «тілесності». У зв'язку з цим воно є також певним способом їхньої діяльності, життєдіяльності, певним способом життя.

Початковою точкою аналізу сутності виробництва людини є уявлення про людину як про індивіда, взятого у його тілесному, духовному і соціальному вимірах. Водночас велике методологічне значення у цьому випадку має також розуміння людини як світу людини, бо людина – це не тільки певне тіло та індивідуальна свідомість. Не меншою мірою це й світ людини, тобто її предметне, соціальне і духовне оточення (сім'я, громада, суспільство, держава), а також відповідні їй зв'язки і відносини.

Тому світ людини має трактуватись як триєдність матеріально-речовинного неорганічного тіла людини (система всіх речовинно-матеріальних засобів життя, що включають і природу), соціального неорганічного тіла людини (суспільство, держава, клас, страта, громада, колектив, сім'я та інші форми соціального буття), духовного неорганічного тіла, або духовної неорганічної природи людини.

Таким чином, з одного боку, кожна людина постає як індивід, який має органічне фізичне і духовне тіло, а з іншої – як єдність речовинно-матеріального, соціального і духовного світів суспільства. Згідно з таким станом речей виробництво людини маніфестує себе також у двох формах: 1) виробництво світу людини, або неорганічного тіла людини; 2) виробництво людини як індивіда. Це останнє, в свою чергу, проявляється як виробництво органічного тіла людини (її народження, харчування, охорона і захист її тіла та здоров'я – медицина, система закладів фізичної культури) і як виробництво людини як особистості (система виховання та освіти).

Таким чином, розглядаючи вплив духовного виробництва на виробництво людини, необхідно мати на увазі, що цей вплив здійснюється у двох площинах. У одній площині духовне виробництво впливає на виробництво людини і певною мірою творить його безпосередньо, впливаючи на створення духовного неорганічного тіла людини. У тій частині, що пов'язана з творенням духовного світу суспільства, який є неорганічною духовною природою людини, цей вплив виступає як вплив безпосередній. У другій і значно більшій, порівняно з першою, площині вплив духовного виробництва на виробництво людини опосередкований його місцем у конкретній, історично визначеній системі суспільного виробництва, структурно-функціональними залежностями між ним і речовинно-матеріальним виробництвом, а також виробництвом суспільних відносин.

Продукти духовного виробництва реалізуються у процесах зазначених видів виробництва і через їх власну продукцію впливають на дійсні

зміни у речовинно-матеріальному і соціально-політичному оточенні індивіда, яке чинить на нього відомий формуючий вплив як фізичного, так і освітньо-виховного плану. За такої опосередкованої форми впливу духовного виробництва на виробництво людини вирішальне значення має його матеріально-технологічна функція, тобто забезпечення матеріального виробництва цілями, ідеальними образами і програмами створення речовинно-матеріального середовища, адекватного потребам суспільства щодо формування людини певного типу. Не менш важливу роль виконує соціально-технологічна, а також соціально-інтегративна функція. Основне, що привносить духовним виробництвом під час його прояву у цих функціях, – духовні умови і засоби творення цілісного матеріального світу людини, у якому не тільки речовинно-матеріальна і соціально-політична сторони, але й їхні фрагменти існують в органічному взаємозв'язку.

Водночас не менш важливе значення мають ідеологічна, науково-пізнавальна, естетична, соціокультурна функції духовного виробництва. Вони грають вирішальну роль у виробництві цілісного духовного світу суспільства, його теоретичних, чуттєво-емоційних, світоглядних, ідеологічних вимірів, одним словом, того духовного середовища, у якому формується і в якому живе не тільки все суспільство, але й кожна особистість.

Естетична функція духовного виробництва пов'язана з його духовно-практичною сферою, провідне місце в якій займає мистецтво. Прояв духовного виробництва у цій функції впливає на формування людини, і насамперед – на формування її духовно-естетичного світу тому, що у цьому випадку це виробництво відтворює взаємодоповнення людьми одне одного у формі художнього образу. Воно здійснює не тільки виробництво, збереження, обмін, розповсюдження художніх цінностей, але й визначає конкретні форми організації сприйняття публікою художніх творів, формує публіку, яка відповідає історичному типу і рівню розвитку цього виду суспільного виробництва (Коган М. С., 1984, с. 34-40). Таким чином, духовне виробництво у цьому випадку виробляє людину, формуючи специфічне оточення особистості, у межах якого тільки й можливе дійсне виробництво людини. Водночас духовне виробництво, проявляючись у естетичній функції, чинить (головним чином за допомогою своїх продуктів) безпосередній вплив на кожного члена суспільства, формуючи його смаки, інтереси, ідеали та здібності.

Проявляючись у соціокультурній функції, духовне виробництво виступає як специфічний механізм перетворення на індивідуальну духовну позицію людини теоретично, естетично, ідеологічно, морально виражених відносин суспільства, ставлення суспільства до природи і людини. Ця функція духовного виробництва найбільшою мірою розкриває

його як специфічний засіб формування людини у якості суспільної істоти. Інакше кажучи, ця функція духовного виробництва забезпечує становлення індивідуального як суспільного (Межуев В. М., 1977, с. 195).

Естетична і соціокультурна функції духовного виробництва тісно пов'язані з його суб'єктивно-інтегративною і суб'єктивно-розвиваючою функціями, спрямованими на творення цілісності духовного світу особистості, а також універсальних способів її включення в духовний світ суспільства, серед яких варто виділити всемірний розвиток духовних здібностей особистості. Тому одночасно й поряд з естетичною і соціокультурною функціями духовного виробництва його суб'єктивно-розвиваюча функція є однією із форм безпосереднього впливу на виробництво людини. Це зумовлено тим, що зазначена функція по суті є виробництвом людини у якості суб'єкта духовного виробництва у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання духовного продукту. Ця функція духовного виробництва безпосередньо співпадає з метою суспільної життєдіяльності – з виробництвом людини. На цій основі суб'єктивно-розвиваюча функція духовного виробництва часто ототожнюється з освітньо-виховною формою діяльності суспільства і розглядається як своєрідна сфера, галузь духовного виробництва (Духовное производство, 1981, с. 245-248; Сулягін Ю. А., 1981, с. 101-112). Насправді ж освітньо-виховна діяльність є галуззю особливого виду суспільного виробництва – виробництва людини, яке за своїм обсягом і змістом значно ширше, ніж духовне виробництво.

Таким чином, освіта і виховання не є сферами духовного виробництва. Прояв останнього у суб'єктивно-розвиваючій функції є тією об'єднуючою ланкою, завдяки якій духовне виробництво взаємодіє з виробництвом людини і входить до його складу як невід'ємний елемент. Те саме можна сказати і про суб'єктивно-інтегративну функцію духовно-виробничої діяльності. Проявляючись у суб'єктивно-інтегративній функції, духовне виробництво постає як надзвичайно важливий чинник виробництва цілісної, всебічно розвиненої людини. Ця мета досягається шляхом виробництва цілісного духовного світу суспільства і особистості. Однак цього недостатньо для творення гармонійно розвиненої особистості.

Однак, духовне виробництво не може доповнити цілісність духовного світу гармонією фізичного розвитку індивіда. Тією ж мірою матеріальне виробництво та виробництво форми суспільних відносин, взяті у їхній самості, не можуть доповнити цілісність речовинно-матеріального та соціально-комунікативного світу гармонією і цілісністю духовного світу, яка твориться у сфері духовного виробництва. Ця суперечність, ця проблема може бути вирішена лише шляхом синтезу, поєднання

духовної, фізичної та соціально-комунікативної сторін у межах такої більш універсальної сфери життєдіяльності, як виробництво людини, провідною і визначальною формою якої на нинішньому історичному етапі виступає система суспільного виховання і освіти.

Висновки. Отже, виробництво людини є найбільш фундаментальним і первинним відношення суспільно-історичного процесу. Духовне виробництво є результатом його розвитку. В свою чергу, духовне виробництво, з одного боку, діє на виробництво людини безпосередньо, впливаючи на створення її духовного неорганічного тіла, а з другого – опосередковано, беручи участь у створенні речовинно-матеріального і соціального неорганічного тіла людини. У цій опосередковуючій по відношенню до виробництва людини площині свого функціонування духовне виробництво виступає, принаймні, у чотирьох аспектах. По-перше, воно є постачальником моральної та юридичної норми, яка регулює відносини між батьками, батьками і суспільством, батьками і дітьми, дітьми і батьками, дітьми і суспільством тощо. По-друге, духовне виробництво

є постачальником знань, планів і програм освітньо-виховного впливу сім'ї, класу, громади, певного суспільства на індивіда. По-третє, духовне виробництво є значущим щодо виробництва людини як постачальник духовних цінностей, як одна з форм виробництва і трансляції духовної культури суспільства, яка є суттєвою стороною виробництва людини. По-четверте, духовне виробництво по відношенню до виробництва людини є однією із форм освоєння особистістю, яка формується, соціальної дійсності, тобто є одним із способів соціалізації індивідів, їх включення у суспільні відносини, прилучення до соціальних цінностей.

Всі «канали» впливу духовного виробництва на виробництво людини як особистості важливі, але на сучасному етапі розвитку суспільства особливої ваги набуває другий елемент зазначеної системи взаємодії. Він актуалізується у зв'язку з переходом людства до розвитку у формі суспільства знань, що актуалізує необхідність продукування науково обґрунтованої концепції радикальної реформи та розвитку на принципово нових засадах такого розгалуженого і універсального виду суспільного виробництва, як система освіти.

Література

1. Духовное производство. – М., 1981. – 434 с. – С 245 – 248.
2. **Коган М. С.** Художественная культура как целостное образование, ее строение и социальные функции // Художественная культура в докапиталистических формациях. – Л., 1984. – 254 с. – С. 34 – 40.
3. **Кремень В. Г.** Філософія людиноцентризму у контексті проблем освіти [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень // Електронне наукове видання матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. «Гуманізм та освіта» (11–13 червня 2006 р.) / Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України, Вінницький національний технічний університет, Університет Євле (Швеція). – Вінницький національний технічний університет (ВНТУ), 2006. – Режим доступу: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06kvkpro.php>.
4. **Межуев В. М.** Культура и история. – М., 1977. – 303 с. – С. 195.
5. **Огнев'юк В. О.** Еволюційний поступ освіти в контексті освітології / В. О. Огнев'юк / Освіта у полікультурних суспільствах: зб. наук. праць / за редакцією Василя Кременя, Тадеуша Левовицького, Єжи Нікіторовича, Світлани Сисоевої. – Вища педагогічна школа (м. Варшава, Республіка Польща). – 2012. – С.117 – 129.
6. **Прюель Н.А.** Производительное потребление образования в гражданском обществе // Инновации и образование. Сборник материалов конференции. Серия «Symposium», выпуск 29. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 174 – 178.
7. **Рябенко В. А.** Методологическая функция категории «духовное производство» / АН Украины; Ин-т философии. Отв. Ред. И. В. Бойченко. – Киев: Наук. думка, 1992. – 92 с.
8. **Сисоева С. О.** Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоева // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – К.: Міністерство освіти і науки України, Національна академія педагогічних наук України, Асоціація працівників гімназій і ліцеїв України. – 2011. – № 2 – 48 с. – С. 5 – 11.
9. **Сулягин Ю. А.** Духовное производство как сфера всестороннего и гармоничного развития личности // Духовное производство и личность. – Л., 1981. – 176 с. – С. 101 – 112.
10. **Drucker P. F.** Post-Capitalist Society. – Oxford Butterworth: Heinemann, 1993. – 468 p. (eng).
11. **Kasworm Carol.** The Influence of the Knowledge Society: Trends in Adult Higher Education [Електронний ресурс] / The Journal of Continuing Higher Education, 59:104–107, 2011 Copyright © 2011, Association for Continuing Higher Education ISSN 0737-7363 DOI: 10.1080/07377363.2011.568830. – Режим доступу: http://www.carl-abrc.ca/uploads/h_ed_articles/Kasworm.pdf (eng).

В. А. Рябенко. РОЛЬ КАТЕГОРІЇ «ДУХОВНЕ ПРОИЗВОДСТВО» В ИЗУЧЕНИИ И РАЗВИТИИ ПРОИЗВОДСТВА ЧЕЛОВЕКА

В статье раскрыта роль категории «духовное производство» в изучении и развитии производства человека. Автор подчеркивает, что производство человека – наиболее фундаментальное и первичное отношение общественно-исторического процесса. С одной стороны, духовное производство действует на производство человека (воспитание, образование) непосредственно, влияя на создание его духовного неорганического тела, а с другой, – опосредованно, принимая участие в создании вещественно-материального и социального неорганического тела человека.

Ключевые слова: *духовное производство; производство человека; производство формы общественных отношений; материальное производство; неорганическое тело человека; органическое тело человека; мир человека; общество знаний.*

V. Riabenko. THE ROLE CATEGORY OF «SPIRITUAL PRODUCTION» IN THE STUDY AND DEVELOPMENT OF PRODUKTION OF A PERSON

The article deals with the role of the category of «spiritual production» in the study and development of human. The author stresses that the production of man – the most fundamental and primary attitude socio-historical process. On the one hand, the impact of intellectual production for the production of a person (training, education) is immediate. In this respect, it is an essential element of spiritual formation of the nonorganic body of a person. On the other hand, the spiritual production affects the formation of human indirectly. In such cases, it takes part in the creation of an inorganic material and social body of a person. Among the factors mediated the effect of cultural production to the production of man is critical of its material and technological function. It provides material production purposes, the perfect image and programs for the real environment, which is necessary for the formation a certain type of society and person. No less important is the role of socio-technological, or social-integrative, ideological, scientific, educational, aesthetic and socio-cultural functions. The main result of their implementation – the production of spiritual conditions and means of creating a holistic material and spiritual world society, its theoretical, sensual, emotional, philosophical, ideological products. Taken together, they constitute the spiritual environment in which is formed and lives not only to the whole of society, but each person.

Keywords: *spiritual production; production of a person; production of forms of relations; material production; nonorganic body of a person; organic body of a person; a man's world; knowledge society.*

Рецензенти

С. О. Сисоева – д. п. н., проф., член-кореспондент НАПН України

М. П. Альчук – д. філос. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 20.10.15

Прийнято до друку 22.10.15

УДК 130. 2 + 130.3

В. М. Брижнік

ORCID ID 0000-0003-1674-8294

ФЕНОМЕН «НАПІВОСВІЧЕНОСТІ» ЯК ОСНОВНА ТЕМА ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ ТЕОДОРА АДОРНО

У статті розглянуто критичне ставлення Теодора Адорно до культурного феномену «напівосвіченості» як до продукту індустріально-масової цивілізації. Цей соціальний устрій ідеологічно вплинув на індивідуальну та колективну свідомість західної людини й тотально підпорядкував її своїй владі. Наслідком цього впливу було поширення «напівосвіченості» серед європейців, які були відчужені від інтересу щодо самостійного здобуття знання.

Ключові слова: *освіта; культура; цивілізація; диференціація праці; потреби; інтерес; критичне мислення; самоосвіта.*

Вступ. Свій твір «Теорія напівосвіченості» (1959) німецький соціальний мислитель Теодор Адорно, один із засновників критичної теорії суспільства (Франкфуртська школа), опублікував за десять років після свого повернення із США, куди він емігрував із нацистської Німеччини. Слід зауважити, якщо ранні довоєнні філософські роботи Адорно, прихильника ліво-ліберальної соціальної теорії, мають виразні ознаки впливу емансипаційних ідей І. Канта та К. Маркса, то